

V. MOLNÁR

BESZÁMOLÓ A KARCSAI TEMPLOM 1964. ÉVI ÁSATÁSÁRÓL

Karcsa kis falu a Bodrogtőzben, 20 km-re Sátoraljaújhelytől keletre. A falu az ártéri területekből kiemelkedő kisebb dombháton fekszik. Ma már csak temploma mutatja, hogy az Árpád-korban jelentős helynek kellett lennie.

A karcsai templom a magyarországi román építészet egyik nagyon fontos és nagyon problematikus emléke. Építési periódusai — a XI. sz.-tól a XIII. sz.-ig — átfogják az egész román stílus-korszakot. Legkorábbi része, a kerek templom, speciális típusát jelenti formailag és eredete szempontjából is a rotundáknak. Lombard és franciás hatásokat mutató hajója megoldásában egyedül áll Magyarország területén. Sok átépítése, befejezetlensége is sok kérdést vet fel. S a szűkebb környéken nincsen sem jelentőségben, sem minőségben hozzá mérhető román templom. — Ezeknek ellenére a templommal eddig a szakirodalom nem foglalkozott behatóan. Jelentőségére már a múlt században felhívták.¹ 1913-ban Petrik Albert írt tanulmányt róla.² A 30-as évek végén pedig a Műszaki Egyetem Középkori Építészeti Tanszéke mérte fel a templomot Csányi Károly és Lux Géza vezetésével, akik felmérési rajzaikat közzölték a *Technika* c. folyóiratban, rövid tanulmánnyal együtt.³ Itt megkísérelték röviden összefoglalni a templom építéstörténetét, összegyűjtötték a kerek templom magyarországi analógiáit, az addigi szakirodalmat. A műszaki felmérésen túl azonban ez a cikk nem jelent döntő előrelépést Petrik Albert tanulmányához képest. — A karcsai templom szerepel Gerevich Tibor⁴, Dercsényi Dezső⁵ nagyobb, a magyarországi román építészetet összefoglaló munkáiban is, a művek természetéből fakadóan azonban csak említésképpen. — Csányi Károly és Lux Géza óta Csemegi József⁶ volt az egyetlen, aki behatóbban foglalkozott a templom kapcsolataival és építészeti körével, de csak a rotundáéval.

A templom helyreállítását megelőzően, 1964-ben — az Országos Műemléki Felügyelőség megbízásából — alkalmam volt Karcsán ásatást és falkutatást végezni.

¹ *Henszlmann Imre*: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílusú műemlékeinek rövid ismertetése, Bp., 1876., 139., Vasárnapi Újság, 1858., 337—338.

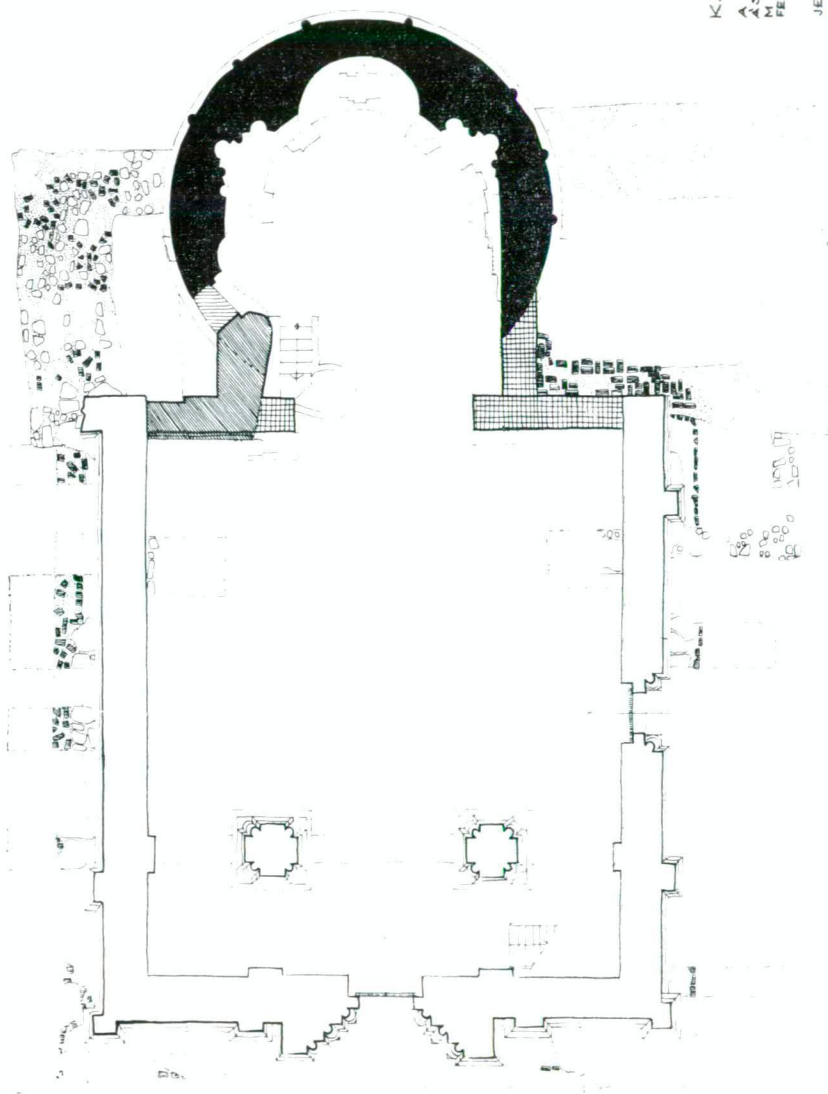
² *Petrik Albert*: A karcsai templom. A budapesti építő mesterek, kőműves—kőfaragó—és ácsmesterek ipartestületének IX. évkönyve, 1913.

³ *Csányi Károly—Lux Géza*: Karcsa. Református templom. *Technika*, 1938. 10. szám. 1939. 1. szám. Kny. 1939.

⁴ *Gerevich Tibor*: Magyarország románkori emlékei, Bp. 1938., 33., 108.

⁵ *Dercsényi Dezső* szerk.: A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. sz.-ig., Bp., 1956., 61—62.

⁶ *Csemegi József*: Közép-Európa románkori centrális templomainak építéstörténeti emlékei. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények, IV/3., Bp., 1960.

KARCSA
 A TEMPLOM ÖSSZESEN
 ÁSATÁSI ALAPRÁZA
 M = 1:50
 FELHÍVTE: NAGYVÁL JUDIT
 NOLNÁR VERA

JELMAGYARÁZAT:
 ROTUNDA: 1/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 2. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 3. ADONAIKANTON: 2. PERIBOLUS 1.
 4. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 5. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 6. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 7. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 8. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 9. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY
 10. PERIBOLUS: 2/1 SZ. 1. FENYVÉNY

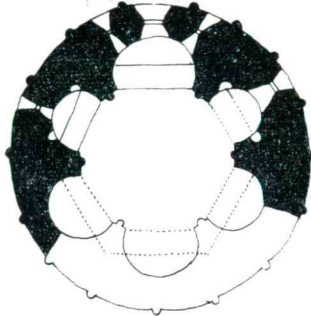

1. kép

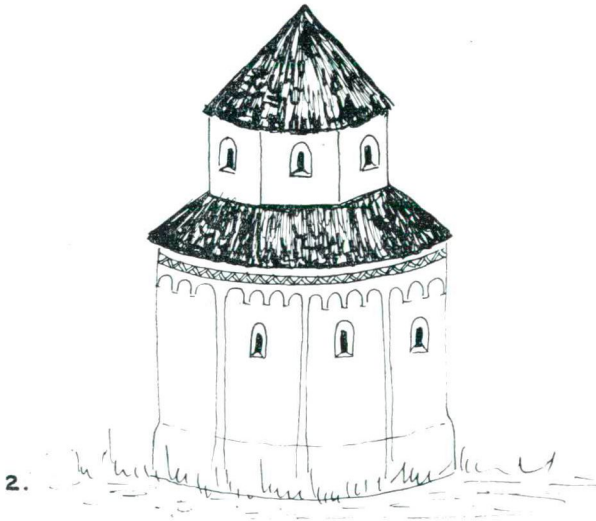
Ez a kutatás egyelőre nincsen teljesen befejezve, így végleges eredményekről ma még nem lehet beszélni. De az 1964-es ásatás sok új dolgot hozott napvilágra, sok problémát megoldott. S ha maradtak, sőt keletkeztek is újabb nyitott kérdések, ma ezeknek ellenére is világosabban és tisztábban áll előttünk a templom egész építéstörténete. Itt — előzetes jelentésképpen — az 1964. évi ásatás eredményeit mutatom be.

KARCSA - ROTUNDA

ALAPRAJZ ÉS TÖMEG REKONSTRUKCIÓJA

1.

2. kép

A karcsai templom nem egy időben épült egységes építmény. Jelenlegi állapotában megformálásban és korban is két jól elváható részből áll: téglából épült szentélye eredetileg önálló kerek templom volt, melyet csak később bővítettek ki a faragott kváder-kövekből épült négyszögletes hajóval.

Első periódus: a rotunda

Karcsán a legkorábbi templom rotunda volt: kívül teljesen köralaprajzú építmény (külső átmérő: 7,80 m), melynek belsejében a hatszögletű középtérhez hat félköríves fülke csatlakozott. A későbbi bővítések miatt ez az alaprajzi rendszer ma már nem látszik világosan. Csak az ásátás során előkerült alapfalak és a kiszerveztett alaprajz mutatják meg (1. kép). A keleti fülke, melyben az oltár állt, nagyobb a többinél. A fülkét félkupola-boltozat fedi. Ezek a fülkék nem egyszerűen faltagoló elemek, hanem az épület lényeges szerkezeti részei. Középterének jelenlegi boltozata a XVIII. sz.-ban készült. Eredetileg a középtér — a fülkék felett — hatszögletes kupoladobban folytatódott, melynek maradványa ma is látható a padlás-térben az épen maradt 3 fülke felett, 30—35 cm-es magasságban, 75 cm-es falvastagsággal. S joggal következtethetünk arra, hogy maga a barokk boltozat eltakarja körülbelül egy méteres épen maradt részét. A kupoladob belső terében — a sarkoknál — a lentről futó idomtéglaívból készült faloszlopok folytatódtak, s talán valamilye oszlopfővel vagy párkányzattal fejeződtek be (2. kép).

Magyarországon és Közép-Európában is, a kerek templomok nem ritkák a román korban. Általában kerek hajójukhoz félköríves szentély csatlakozik. A középkori Magyarország területén is több, mint 60 ilyen rotunda állott, melyek egy jellegzetesen közép-európai építészeti körbe tartoznak. — A karcsai kerek templomot az eddigi irodalom általában együtt tárgyalta a többi rotundával. Alaprajza és felépítése teljesen eltér ezektől, annyira más, hogy eredetét is feltétlenül máshol kell keresnünk.

A középkori Magyarország területén a karcsaihoz még két hasonló kerek templom állt: Gerényben⁷ (Horjany, Szovjetunió) (4. kép) és Kiszomborban⁸ (Csongrád megye) (3. kép). Ez a három templom formailag nagyon hasonlít egymáshoz: felépítésük, hatszögre szerkesztett alaprajzuk szorosan összeköti őket. Építőanyaguk is megegyezik, mind a hármat téglából építették. A téгла pedig elég ritka kerek templomainknál. A rotundák általában kőből épültek, s csak néhány késői — XIII. sz.-i — épült téglából: a tatárjárás utáni nyugat-dunántúli csoport (Kallósd, Vitenyéd-szentpál, Nagytótlak-Selo), Kispeleske, Garamsalló temploma. Így összetartozásukat még szorosabbra fűzi a közös építőanyag.

⁷ Éber László: Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről, Magyarország Műemlékei, IV., 1915, 72.

Éber László: Magyarország árpádkori művészete, Műbarát, II., 1922., 82. Gerevich Tibor, op. cit., 33.

H. Gyürky Katalin: Die St. Georg-Kapelle in den Burg von Veszprém, Acta Arch., XV., 1963., 368.

Lux Géza: Építészeti tanulmányút a visszacsatolt Felvidéken, Technika, 1939., 332.

V. Mencl: Stredoveká architektura na Slovensku, Praha—Prešov, 1937., 359.

V. Mencl: Romanska architektura na Slovensku vo svetle novych vykopávok, Pamiatky a Muzeá, 1956., 2. sz., 74—81.

Radocsay Dénes: A középkori Magyarország falképei, Bp., 1954., 141—142.

Szőnyi Ottó: Régi magyar templomok, Bp., 1933., 224.

Vladimír Založiecky: Die Burgkapelle in Horjan. Bauten und Bildwerke, Krystall Verlag, Wien, é. n.

Vladimír Založiecky: Hradni kaple v Horjanech. Pam. Arch. XXXIV., 1924—25., 372—393.

F. Zapletal: Horjanska rotunda. Pozor. Olomouc, 1922. 10. 28.

⁸ Genthon István: Magyarország műemlékei, Bp., 1951., 185.

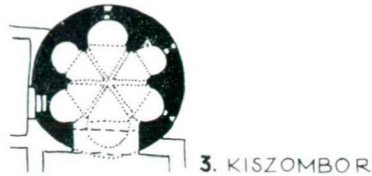
Genthon István: Magyarország művészeti emlékei, Bp., II., 1961., 164—165.

Kiss Mária Hortensia: Kiszombor története (falutanulmány). Csanádvármegyei Könyvtár, 35.

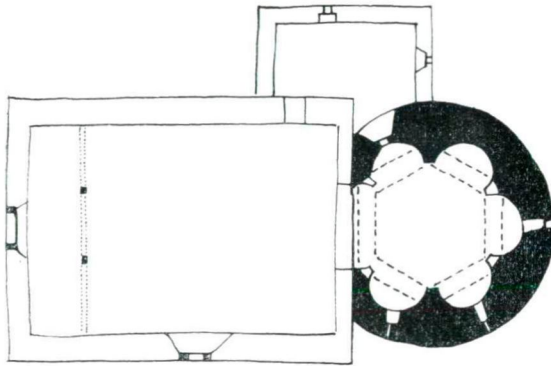
Nikássy Lajos: A kiszombori XIV. sz.-i falfestmények helyreállításáról, Szépművészet, 1941., II., 13—15.

Radocsay Dénes: op. cit., 156—157.

Ennek a templomtípusnak az eredete a késő-római építészetben kialakult fülkekoszorús és karéjos épületekre vezethető vissza.⁹ Ezek a centrális építmények nemcsak Rómában, hanem az egész birodalomban elterjedtek és kedveltek voltak. A helyi antik hagyományokból alakultak ki azután keleten és nyugaton is a középkori fülkés épületek.

3. KISZOMBOR

4. GERÉNY - HORJANY

3—4. kép

A magyarországi emlékek — nagy hasonlóságuk miatt — határozott és zárt csoportot alkotnak. Közép-Európában hasonlóan összefüggő karéjos templomok nincsenek. A csehországi Břenov¹⁰, a zari templomok¹¹ a würzburgi Marien-

⁹ L. H. Koethe: Frühchristliche Nischen-Rundbauten, Marburg a. L., 1928.

H. Glück: Der Ursprung des römischen und abendländischen Wölbungbaues, Wien, 1933.

¹⁰ XII. sz.-i.

B. Gueber: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, Mitth. der KKCC, 1871., Kleiner ... , CLXXXVII.

H. Biehn: Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Zentralbaus bis zum Jahre 1500., Worms, 1933., 28—29.

¹¹ Zara, dóm, baptisterium.

Zara, S. Orsola.

Mitth. der KKCC, 1884., XCVIII.

Monneret de Villard: L'architettura romanica in Dalmazia, Milano, 1910., 25—26.

kirche¹², Altötting¹³, Ludwigstadt¹⁴ kápolnai korban, funkcióban, alaprajzban is annyira különállóak, hogy csak eredetüket lehet közös ősré — a késő-római építészetre — visszavezetni. Az egymás közti és a magyarországi emlékekkel való kapcsolataik lazák. — Nyugat-Európában ugyanaz a helyzet: van néhány példa, de összefüggő csoportot sehol nem alkotnak a belül karéjos rotundák. A három magyarországi templom összefüggő csoportja nem illeszkedik az európai anyagba.

Keleten, különösen a Kaukázus területén, nagyon gyakori volt ez a templomtípus. Itt ezek a fülkés épületek igazán csoportot alkotnak. Csemegi József¹⁵ megpróbálta a magyarországi emlékeket a keleti körrel összefüggésbe hozni, főként a formából kiinduló térszimbolikai alapon. Bár a magyar emlékek formailag nagyon hasonlítanak a kaukázusiakra, Csemegi elméletét mégsem tarthatjuk egészen valószínűnek. A XI–XII. sz.-ból nincsenek megbízható történeti adataink arról, hogy ilyen távoli kapcsolatok érvényesültek volna a magyarországi román építészetben.

Vagyis sem a nyugati, sem a keleti párhuzamok nem egészen meggyőzőek. Egyelőre nem ismerjük a legközelebbi rokon emlékeket. Eredetükhöz talán jobban kellene ismerni a Bizánc felé mutató balkáni terület anyagát, ami felé nemcsak a forma, de a téglalapítészeti is utal.

Megfelelő írásos és tárgyi anyag hiányában a templom datálása is nagyon bizonytalan. Az ásatás sem adott biztos támpontot. De a templom későbbi átépítései mégis lehetővé tették a relatív kronológia felállítását: a XII. sz. végén már másodszer bővítik a kerek templomot, ennek alapján a rotundának a XI. sz. második felében már legkésőbb állnia kellett.

Második periódus

A kis kerek templom idővel szűknek bizonyult, ki kellett bővíteni. Első bővítése nem a jelenleg is látható kőből épített hajó volt, az ásatás során előkerültek egy régebbi bővítés alapfalai is. Ez a templom méretben nagyjából megegyezett a későbbi hajóval, szentélyként a rotundát használta fel (5. kép). Falai csak alapfalakként kerültek elő; alapozásában agyagos rétegek váltakoztak köves-törmelékes rétegekkel. A későbbi hajó déli és nyugati oldalánál ennek a régebbi alapnak csak a szélét tárhattuk fel a kiugró későbbi köves alapozás miatt. A régi alapfal azonban az északi fal mellett 50–60 cm-es vastagsággal jelentkezett. Ez annyira keskeny, hogy nagyon nehezen képzelhető el teljes falvastagságnak, valószínűleg beleásták a későbbi hajó alapozási árkát, s ezért nem találtunk szélesebb falakat.

Az ásatás a szentély mellett két négyszögletes épületrész alapfalait hozta felszínre. Az északi rész alapozása teljesen megegyezik a második periódus hajójának alapozási módjával. A déli épületrész némiképp különbözik ettől, itt csak agyag-alapozást találtunk. — Egyelőre nem lehet teljes bizonyossággal eldönteni, hogy ezek az alapfalak a második vagy a harmadik periódushoz tartozó épületrészek voltak. Valószínűbb, hogy a második periódushoz tartoztak, s különálló kápolnák

¹² 706-tól egészen a XII. sz.-ig datálják. A legújabb irodalom szerint még karoling:

E. Lehmann: Der frühe deutsche Kirchenbau. Die Entwicklung seiner Raumordnung bis 1080., 2. kiad., Berlin, 1949., 129.

¹³ *F. Mader*: Die Kunstdenkmäler des Königreiches Bayern, III., Oberbayern, München, 1901., 2379.

H. Biehn, op. cit., 28.

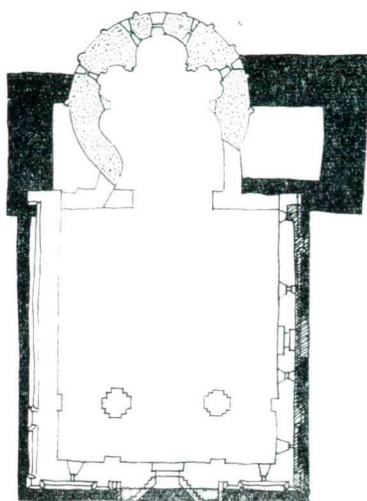
¹⁴ *O. Wolff*: Die ehemalige Marienkapelle zu Ludwigstadt, Deutsche Bauzeitung, 1898., 101. és köv.

H. Biehn, op. cit. 28.

¹⁵ *Csemegi*, op. cit., 323–348.

lehetek, melyekbe a szentélyként használt kerek templomból egy-egy ajtó nyílt, melyeket megtaláltunk a falkutatás során.

Megfelelő tárgyi és írásos adatok hiányában a második építési periódus korát sem tudjuk pontosan meghatározni. A későbbi bővítésből arra következtethetünk, hogy a XII. sz. első felében, esetleg már a századfordulón megtörténhetett ez az építkezés.

5. KARCSA , 2. PERIÓDUS /XI. - XII. SZ./

RÓTUNDA , XI. SZ.
2. PERIÓDUS , XI. - XII. SZ.
3. PERIÓDUS , XII - XIII SZ.

5. kép

Harmadik periódus

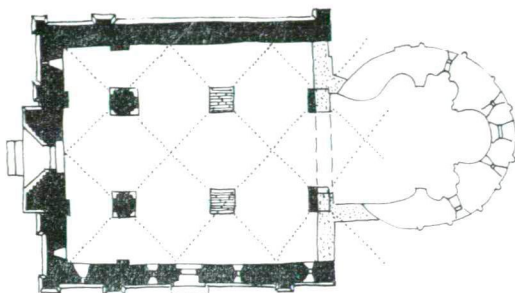
A XII. sz. végére a kerek templomnak az első bővítése nagyon erősen megrongálódhatott, vagy valamilyen más oknál fogva nem felelt meg többé. Lebontották, s körülbelül a helyén elkezdték a ma is álló kőből épült hajó felépítését. Alaposabb vizsgálat és az ásátás teljesen világossá tette, amit már eddig is sejtett néhány kutatónk, hogy ez a templom nincsen befejezve, s azt is, hogy nem egyszerre épült, s nem egységes terv szerint.

A templomnak ezt a második bővítését nagyobbra tervezték. Valószínűleg e szerint a terv szerint elbontották volna a kerek templomot is. Az eredeti terv 3 hajós templom volt¹⁶, a kórust tartó hatalmas pillérek nem álltak volna magukban. A diadalívnél elő is került 2 pilléralapozás, s bár a hajó közepén nem találtuk meg őket, az eredeti terv alapján ide is kerültek volna, amint ezt a meglévő maradványok alapján ki lehet szerkeszteni (6. kép). A 3 hajós templomot pillér-oszlop váltakozásos álbazilikális típusúnak tervezték. A felépítendő oszlopokat, pilléreket, ha azok

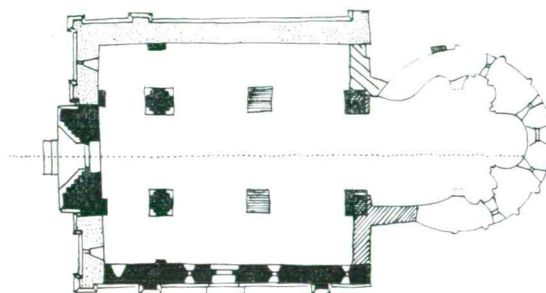
¹⁶ Az eddigi szakirodalomban ezt a lehetőséget Petrik Albert vetette fel, op. cit., 12—13.

igazán soha nem is álltak, részben megfaragták előre. A templom körül még ma is ott áll néhány oszlopdob-darab, előre megfaragott pillérfe. A vakolatleverések után kiderült, hogy oszlopdobokat használtak fel a diadalív sarokarmírozásaként is, s a rotundát a hajóval összekötő déli falon 8 oszlopdob és egy pillérlábazat vált láthatóvá a falkutatáskor. A későbbi szószerkésztés talpatatául is egy cikkeköl összerakott román oszlopdobot és oszloplábazatot alkalmaztak.

KARCSA

5. 3. PERIÓDUS /XIII. SZÁZAD/, SZERKESZTETT ALAPRAJZ

7. 3. PERIÓDUS KORSZAKAI /XII. - XIII. SZ./

6—7. kép

Ez a templom az eredeti terv szerint soha nem fejeződött be. Nem épült föl a 3 hajó, egyedül a karzat pillérei őriztek meg valamit a tervből. A vakolatleverés azt is megmutatta, hogy diadalíve már nem kőből épült, hanem téglából. — Egy ilyenfajta befejezés, ahol nem használják fel az előre elkészített faragott kő-anyagot,

tulajdonképpen tehát nem építik fel a templom egyik oldalát sem, csak úgy képzelhető el, hogy a templom építését valamiféle okból hirtelen abbahagyták, eltávozott az építőműhely is. Aztán éppen hogy csak befejezték, elég ideiglenes jelleggel összeépítették a kerek templommal, abból alakítván ki szentélyét. S ez az egész gyors munka nem őrzött meg semmit a régi gondolatból, mintha az új építők azt nem is ismerték volna.

A fakutatások és az ásatás bebizonyította, hogy a harmadik periódus hajója sem egyszerre épült: két nagyobb periódusra oszlik, s a két periódus között elég nagy a törés ahhoz, hogy műhelycserére is gondolhatunk (7. kép).

Az első műhely — a XII. sz. végén — az északi és nyugati falat építette meg, a díszesen faragott kapuzat nélkül. (A déli faltól és a nyugati kaputól különbözik a lábazata, az alapozás és részben a falrakás módja is.) Már e terv szerint is 3 hajós-nak, álbazilikálisnak képzelhették el a templomot. De belső osztása nem egyezett volna meg a később tervezettel, melyet a kórus pillérei és az előkerült pilléralapozások mutatnak. A belső és külső támszerkezet különbözik egymástól. — A templom észak—keleti sarkán elforduló fal, s az itt előkerült faragott fejezet arra vallanak, hogy e terv szerint álkereszthajós templomot kívántak volna építeni.

A terv — valamilyen ok közbejötté miatt — nem valósult meg, még az építőműhely is eltávozott, ahogy ezt stíluskritikai alapon meg lehet állapítani. A XIII. sz. elején már új, lombard és francia hatásokat magába olvasztó műhely folytatta az építkezést, új elgondolások szerint. Ekkor épült meg a templom déli fala, a nyugati kapuzat, s a nyugati karzat is. — A 3 hajós-nak, álbazilikális-nak tervezett templom alaprajza és felépítése nem egyezett volna meg az előző tervvel. Álkereszthajónak itt már nincsen semmi nyoma. A templom déli fala kelet felé még egyenesen folytatódott volna tovább, kövei kötéshez vannak abbahagyva.

A harmadik periódusnak ennél a második építkezésénél is volt egy kisebb változása. Ezt azonban nem kell külön periódusként felfogni. De biztos, hogy a déli falat nem egyszerre húzták fel. A déli kapunál törés észlelhető, jól látszik, hogy a kapu és a fal egyforma attikai lábazata nem függ össze, s kisebb különbségek az ablakoknál is megfigyelhetők.

A templom befejezetlenségéről

A templom harmadik periódusát — a sok tervmódosítás dacára — egyik elképzelés szerint sem fejezték be. Csak nagyon primitív módon, téglából épült diadalívvel kapcsolták össze a kerek templommal. Ez a diadalív mai megoldásában legnagyobb részt XVIII. sz.-i, de eredetileg is hasonló módon képzelhető el. Valamilyen nagyon jelentős eseménynek kellett bekövetkezni a XIII. sz. közepe táján, hogy egy ilyen nagy és elsőrendű kvalitású építkezés egyszerűen csak abbamaradt, a műhelyek eltávoztak, pedig sok mindent már előre megfaragtak a készülő templomhoz, amit már soha nem tudtak befejezni. S a templomot később csak éppen annyira fejezték be, hogy használni lehessen. Kérdés, hogy mi az oka ennek a befejezetlenségnek?

A templom építéséről nagyon sok monda maradt fent, melyek közül sokat ma is beszél a falu lakossága. S valamilyen igaz mag rejtőzhetik ezekben a mondákban, mert minden különbözőségük mellett is egy dolog mindegyikben ott van: a templom befejezetlen.

Az egyik, és legjobban ismert mondat mesés elemek szövik át gazdagon. E szerint valaha a Karcsa tóban tündérek laktak, akiknek szépséges királynőjét a nagykövesdi várban lakozó sötétség fejedelme vette üldözőbe. Így a tündérek ezen a helyen nem élhettek tovább, el kellett költözniük. De az itt eltöltött számos év emlé-

kére — emlékként — utolsó éjszaka felhordták víz-alatti palotájukat a tó partjára, s ez lett a karcsai templom. Azonban csak kakasszóig dolgozhattak, s így a munkát nem tudták teljesen befejezni.

Más hagyományokat történeti elemek színezték. Egy monda a casertai származású Ratoldhoz fűzi a templom építését — 1140 körül — aki Kálmán király feleségét, Buzillát, kísérte Magyarországra. A király neki adta Újhely városát. Ratold a templomot leánya kedvéért kezdte építeni, aki közben meghalt. Ezért az építkezés céltalanná vált és abba is maradt.

Másik történeti monda a tatárjárás utánra helyezi az építkezést, s Roland lovaghoz fűzi. Roland, mint az ország nádora, résztvett a szerencsétlen kimenetelű muhi ütközetben, utána IV. Bélát követte Dalmáciába. Majd hazájába visszatérve Nagykövesden várat épített birtokainak védelmére. Karcsán pedig templom építéséhez kezdett. De Roland 1285-ben elesett a Micz bán elleni csatában, s félbemaradt a templom építése is.¹⁷

A mondák nagyon érdekesek. Túlzás azonban, hogy egyes kutatóink ezekre a mondákra, mint történeti tényekre hivatkoznak, s hogy segítségükkel kísérelték meg a templom datálását.¹⁸ Történeti hitelt nem kereshetünk bennük. Ratold és Roland a Rátót nemzetséghez tartoztak, s a Rátót nemzetségnek nincsen semmiféle köze Karcsához. A mondák igazságát inkább abban kell látni, hogy a befejezetlenség motívuma mindegyikben ott van, s ez a befejezetlenség túlnő a mesén, hiszen bizonyítható valóság is. Egészen nagy eseménynek kellett lennie annak, ami miatt a templom építése nem fejeződött be, hogy még sok száz év elmúltával is megőrizte azt a nép hagyománya. Hosszú idők folyamán a történeti tény elhomályosult, s ezt az elfelejtett dolgot próbálták a sok mondai változattal megmagyarázni.

A Johannita lovagrend szerepe

Ha a mondák történeti hőseit nem is fogadjuk el templomépítőként, a kérdés megmarad: kik lehettek a karcsai templom építői? — Erre a kérdésre csak az okleveles adatokból kaphatunk feleletet. A XI. sz.-ból okleveles említést nem ismerünk Karcsával kapcsolatban, így a kerek templom építéséhez ezen a módon nem jutunk közelebb. — A XII—XIII. sz.-ból viszont már vannak adataink.

1186-ban említi oklevél először Karcsát, és egyben templomát is, III. Orbán pápa a keresztes lovagok magyarországi házait közvetlenül fennhatósága alá helyezi, s ezek között a házak között megemlíti: „Ecclesia S. Margarethae de Charca.”¹⁹ — IV. Béla 1238-as oklevele is a keresztes lovagok magyarországi házai között beszél „monasterii de Harcha”-ról.²⁰ S 1282-ben is említi egy oklevél Karcsát, amikor Domonkos, a johanniták esztergomi házának mestere, eladja Karachan levő rész-birtokát 6 márka ezüstért Thomas comesnek, a Baksa nemzetség egy tagjának.²¹

Ez a néhány adat megváltoztatja és hitelesebb megvilágításba helyezi a templom történetét. A johanniták Karcsára való telepítésével érthetővé válik, hogy egy

¹⁷ A mondák szerepelnek a Borovszky-féle monográfiában, Petrik Albertnél is. Egy részüket ma is mesélik a faluban. Legújabb feldolgozásuk: Balassa Iván: Karcsai mondák, Bp., 1963. Itt főként Csányi—Lux tanulmánya alapján (op. cit., 2. 3.).

¹⁸ Petrik Albert így 1285-re teszi az építkezést. Foerk (Árpádkori templomaink típusai, MMÉEK, 1926., 126.), Gerevich (op. cit. 33., 108.), Csányi és Lux (op. cit. 3.), Genthon (op. cit., II., 1961., 147—148.) a kerek templom építéséhez a Ratold hagyományt fogadja el (XII. sz. közepe), a hajó építésénél nem támaszkodnak a Roland hagyományra.

¹⁹ Fejér, Codex Diplomaticus, VII./5., 127.

²⁰ Fejér, Codex Diplomaticus, IV./1., 104—114.

²¹ Fejér, Codex Diplomaticus, V./3., 132.

ennyire elsőrendű templom hogyan épülhetett éppen a mocsaraktól körülvevett bodrogközi Karcsán. — A stíluskritikai és okleveles adatok itt kiegészítik és magyarázzák egymást. Talán már a második periódust is, de a harmadikat minden kétséget kizáróan a rend építette. Az utolsó, 1282-es adat pedig, mely szerint a rend eladja karcsai birtokát, bizonyos fokig magyarázatot nyújt a hajó befejezetlenségére. Ha a johanniták magyarországi történetét nézzük, kiderül, hogy a rend helyzete már a tatárjárás előtt ideiglenesen romlani kezd. Ez a romlás a tatárjárás után csak folytatódik. A rend annyira 'elszegényedik', hogy sok birtokát kénytelen eladni. Karcsán is ez történhetett. Már a templomot sem lehetnek képesek az eredeti elgondolás szerint felépíteni. Talán a harmadik periódus műhelyváltozása is ideiglenes anyagi zavarokkal magyarázható. — 1282-ben a birtokot a Baksa nemzetség veszi meg. Nagyon elképzelhető, hogy a gyenge befejezés már az ő művük. Nemzeti monostorokról eddig nem volt tudomásunk. Lehetséges, hogy ez a karcsai templom volt.

A karcsai templom egész problematikáját ma még nem lehet véglegesen lezárni. Különös alaprajzú és felépítésű kerek temploma, későbbi hajójának sok átépítése, stílusa és tervmódosításai még mindig sok kérdőjelet jelentenek. Az ásatás csak egyes részleteket oldott meg, mellettük nagyon sok új problémát vetett fel. A johanniták karcsai szerepéhez egész magyarországi építészetüket is ismerni kellene, s ezzel eddig még senki sem foglalkozott.

Részletes tanulmány előtt ebben az előadásban inkább a kérdések felvetése volt a cél, s annak a bemutatása, hogy mennyire nem lehet román építészetünk kérdéseit csupán stíluskritikai alapon megoldani. Ásatás, falkutatás, stíluskritika és az okleveles adatok együttese hozhat csak létre megoldást.

(A templomban végzett kutatásokat az ásatás összesített alaprajza mutatja. A különböző építési periódusok rekonstrukciós vázlatai ennek alapján készültek. Az alaprajz felmérése Nagypál Judittal, a templom tervezőjével, közös munkánk, melynek közlésre való átengedését hálásan köszönöm).